

ADALÉK A ZRÍNYI- ÉS GYÖNGYÖSI-HAGYOMÁNY
PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETÉHEZ

— Kónyi János: *Magyar hadi román* (1779) —

(Bevezetés)

„... Mikor a XVIII. század végén az új költők szent szövetségbe tömörülnek, hogy megmentsek a magyar költészet nagy stílusát, szemben találják magukat egy lerombolandó makacs hagyománnyal: a gyöngyösiánizmussal” — fogalmazza meg szellemesen egyik legnagyobb irodalomtörténeti közhelyünket Szerb Antal.¹ S idézhetnénk is mindjárt tovább ennek a közel egy évszázada tudatosított irodalomtörténeti és ízlés-szociológiai felismerésnek a legkülönbözőbb találó körülírásait, a Zrínyi-kultusz feléledésének, a Gyöngyösi-körűli harcoknak ismert és kevésbé ismert tényeit, dokumentumait. Szükség lenne azonban immár a két XVII. századi költő utóéletének, irodalmi és tudatos irodalomtörténeti hagyományának olyan rendszeres felmérésére is, amely — az eddigi, töredékes kísérletekkel szemben — szerves egységben láttatja az ízlés, a művészi világkép és módszer valamint a történelmi-társadalmi fejlődés tényezőit. Mert akkor ki fog derülni — amit egyelőre csak munkahipotézisként jelezhetünk —, hogy az eddiginél sokkal nagyobb jelentőségű ez a kettős hagyomány. Vagyis: Zrínyi „eltűnése” illetve Gyöngyösi csillogó kultusza egészen a XVIII. század végéig, amikortól kezdve fokozatosan megfordulnak s igazi értékükhöz közelednek a hagyománytudat előjelei. A Zrínyi- és Gyöngyösi-hagyomány éles tükrözője a XVII. század derekától beköszöntő viszonylagos irodalmi hanyatlásnak, egyenlőtlen fejlődésnek, melynek háttérében végső soron a magyar kései feudalizmus „törés”-jellege, a rendiség újraerősödése áll. Az alábbi tanulmány — mely egy Gyöngyösiről szóló esztétikai szempontú kismonográfia² gondolati folytatásaként született — a párhuzamos hagyománytörténetnek csak egyetlen, bár véleményünk szerint kulcsjelentőségű mozzanatát elemzi, Kónyi János Zrínyi-átdolgozását.

Ez a műkedvelően verselgető és fordítgató derék őrmester, kinek életéről s munkásságáról is oly keveset tudunk,³ korántsem a Zrínyiász átültetésével jelentős figurája a régi magyar kultúrának. Sokkal sikerültebbek s nagyobb hatásúak azok a művei, amelyekkel a *magyar szórákzóztató irodalom* megteremtésén fáradozott, főleg franciából fordított mesék, regények, novellák közreadásával. Máig kikutatatlan területe a szó-

¹ Szerb Antal: *Magyar Irodalomtörténet*. Bp. 1959. 172. l.

² Agárdi Péter: *Rendiség és esztétikum* (Gyöngyösi István költői világképe). Bp. 1972. Tanulmányom elemző-elvi részeiben sokszor támaszkodom utalásszerűen (főleg a Zrínyi—Gyöngyösi-párhuzam értelmezésekor) e munkámra, anélkül, hogy ezentúl újra hivatkoznék rá.

³ Lásd: Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. II. kötet (1774—1788). Bp. 1887. 106—131. l.

rakoztató irodalom a magyar múltnak, de annyi kétségtelen, hogy a reneszánszból elszármazott verses ponyva-históriák után művelődéstörténeti előrelépés volt az önállósuló szórakoztató próza, melynek meghonosításában a népszerű barokk kispróza (pl. Hermányi Dienes József) után Kónyi Jánosnak is jelentős érdemei vannak. Szórakozás és művészet funkcióbeli elválása (s ennek később az „elitkultúra” és giccses „tömegkultúra” szembenállásában való eltorzulása) a polgári fejlődés velejárója, a kapitalista kulturális felépítmény sajátossága. De már a XVIII. század végén elkülöníthető valamelyest a népszerű szórakoztató irodalom valamint a korszerű művészet szándékával fellépő, de esztétikailag erősen problematikus román-divat, verses és prózai epika, noha a két kulturális szféra ekkor még szorosan összekapcsolódik. Az elvi szétválasztás azért fontos, hogy megértsük többek között Kónyi tevékenységének ellentmondásosságát is: pozitív előrelépés az önállósuló szórakoztató irodalom terén, de problematikus, negatív funkció a magyar „művészi” irodalomban, konzervatív világgép és művészi módszer Hadi románjában. Mert bármennyire nyilvánvaló is, hogy Kónyinak eleve már a tehetsége sem volt elég értékes irodalmi alkotásra: Zrínyiász-átdolgozása mégis egy korszak és szemlélet (a „gyöngyösiánizmus”) lényegét gyűjti fókuszba. Akkor, amikor pedig már a bécsi testőrség között, de itthon is megindultak az első rohamozók a konzervatív magyar rendi kultúra ellen. Nem értékes műalkotásként, hanem *kordokumentumként*, *szemléleti-irodalmi modellként* fontos számunkra az 1779-ben megjelent „Magyar hadi román, avagy gróf Zrínyi Miklósnak Szigetvárbán tett vitéz dolgai”.⁴ A XVIII. század második fele társadalmi tudatának, pontosabban: e társadalmi tudat konzervatív rétegének jellegzetes tükréeként.

Minden valamilyen szempontból figyelemre méltó irodalmi átdolgozásban (önálló értékén kívül, ha egyáltalán van ilyen) az az izgalmas: miként idomította az átdolgozó saját korához a klasszikust. Kónyi Hadi románja is lényegében csak ebből a szempontból érdekel bennünket: milyen alapvető szemléleti, művészi-módszerbeli tendenciák érvényesültek a Zrínyiász átírása során. Az sem döntő most, hogy Kónyi meg sem nevezi ama „régí eredetbéli írás”-t, aminél „nem maradt . . . mivel a mostani mód szerént mind a versek, mind pedig a történet is izetlen lett volna . . .”.⁵ S nem is az ügyetlen-esetlen átírás, valamint a terjedelmi rövidítés, egyes epizódok elhagyása, a cselekmény befejezésének Istvánffy és más munkák szerinti átírása a döntő elsősorban (15 helyett 13 ének, a 8. és 9. egybevonása, történelmileg hitelesebb zárás stb.). Sokkal inkább annak a változtatásnak a részletesebb kibontása, amelyet már Toldy Ferenc kitűnő füllel vett észre: „De ami Zrínyi művét epopeiává magasítja, a költemény eszméjét s a csodálatost gondosan kiszedi belőle. Ez volt kétségkívül az, mi neki úgy, mint korának, izetlennek tetszett, mely az eposzt rég a regénnyel azonosította, sőt felcserélte. Mi lett tehát Kónyi kezében a Zrínyiász? Egy kora kívánságaihoz alkalmazott — nem regény ugyan, de — szerelemmel s költői képekkel fűszerezett, lényegében igen józan, különben eléggé olvasható (négyes) versekben írt történeti eposz!

⁴ Pest 1779. Royer Ferenc nyomdája.

⁵ Kónyi János: *Magyar hadi román* (a továbbiakban: HR) Pest, 1779. Rövid tudósítás. (Az idézeteket korszerűsített helyesírásban adjuk.)

S így is, kifosztva bár fő szépségeiből, mennyi szépség maradt még rajta! Mennyivel több, mint van ez időszak minden eposzaiban együtt.⁶

(A költemény alapkonceptiója)

„Mint egy vén termékeny tölgyfa a térségen,
Mely magasan felnőtt s áll a régiségen,
Keménységet mutat az hideg térségen,
Meg nem indul minden dib-dáb ledérségen.

Mely bár nem kérkedik is zöld levelekkel,
Állhatatos mégis ellent-tételekkel,
Küszködnek ágai haragos szelekkel,
Bátran tartózkodik kopott gyökerekkel.

Ha ellene rohan a sebes víz árja,
Meg nem ijedt szívvel még azt is elvárja,
Noha nincsen néki védelmező párja,
De mégis nem léssen tökéletes kárja.

Egynéhány helyt ugyan béeste a féreg,
De minthogy nagy testű s vastag rajt a kéreg,
El nem futhatta mind egészen a méreg;
Ontották már érte sok nemzetek vérek.

Így Magyarország is akkor mintegy árván
Láttatott, számtalan ellensége járván,
Mindenfelől szíves segedelmét várván,
Domború mellyében bátor szívét zárván.

Nagy Szulimán császár kövér zsírját szedte
Országunknak, s népét adó alá vette,
Kincses várasinkat birtokába tette,
Melyekben basáit belé helyeztette.

Ősönktül maradtott arany szabadsága
Hazánknak, megrekedt ebbéli vigsága,
Anyá-várasinknak saját gazdagsága
Pogány kézben hevert majd fél urasága⁷

Felesleges felidézni az eredeti Zrínyiász intonációját s általában részletesen ismertetni az alapkonceptió kiindulását.⁸ A Kónyi-szöveg bevezető részeiben, azoknak Zrínyi eposzától való gyökeres eltérésében fókuszszerűen összpontosulnak az átdolgozás alapszempontjai. Nem az eposzi kelékek, a propozíció és invokáció eltűnése önmagában a döntő különbség. Már sokkal inkább a személyes hangütés, a lírai hitelesítés hiánya. Zrínyinél emellett a cselekmény mitologikus-isteni motivációja nem egyszerűen kellék, hiszen szorosan összefügg a reformáció korából „elszárma-zott” etikai alapkonceptióval, a magyarság bűnhődésének élesen társadalomkritikus motívumával.

Kónyinál pontosan visszájára fordul mindez. Leveti a mitologikus köntöst, de azért, hogy egy (Zrínyinél hiányzó) erős középnevesi-rendi

⁶ Toldy Ferenc: *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Pest, 1867². 385—386. l.

⁷ Kónyi: HR 1—2. l.

⁸ A Szigeti veszedelem (továbbiakban: SzV) szövegét a Magyar Helikon 1966-os kiadásából idézem. A mű értelmezésében alapvetően Klaniczay Tibor monográfiájára támaszkodtam (minden további hivatkozást is mellőzve): K. T.: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1964.²

nacionalista intonációt adhasson: a magabiztos tölgyhasonlat, a nemesi haza ismert költői képe nem a bűnösségre, a „*bennünk van a hiba*” Zrínyi-féle koncepciójára, hanem a megtámadottságra, a nemesi tölgy *külső* fenyegetettségére helyezi a súlypontot. Nem beszélve a képzavarral teli, önellentmondásos nyelvi és képi építkezésről, a szemléleti torzulás művészi következményeiből csak annyit emelünk ki, hogy esztétikailag ez a „*világi*” motiváció sokkal hiteltelenebb, mint Zrínyi *mitologikus* kerete. Annak a jelenségnek mikropéldája ez, hogy egy alapvetően realista, haladó gondolatvilágú, emberi-társadalmi bensőségben gazdag műalkotásban szervessé, evilágivá válhatnak a transzcendens elemek; míg egy elvont nemesi-rendi etika által ihletett, a fentieket nélkülöző költeményben tulajdonképpen „transzcendálódik”, üressé válik a mégoly földi motíváció is.

A Gyöngyösi-módszer egyik kulcsjellemzőjénél vagyunk. S Gyöngyösi neve nemcsak általában, hanem konkrétan felidéződik már a Hadi román első verseit olvasva is: a *Palinódia* költői alapszerkezetét látjuk megelevenedni — de ellenkező jelentésre fordítva. Míg Gyöngyösinél a panaszkodó nimfa allegóriája legalább egy „*elégikus*”, *indirekt apologetikus* nemesi nemzetszemlélet kifejezője, addig ez az itteni szilárd tölgyfa egy gögös-öntelt *direkt apológiáé*. S ez annál ellenszenvesebb és megalapozatlanabb, hiszen a 6. versszaktól kezdődő — az országot sújtó bajokat bemutató — rész amúgy is indokolatlanná s ezért akaratlanul tragikumikussá teszi ezt a magabiztos hangvételt. Kónyinál is van szó egyenetlenségről, erkölcstelenségről, miként Zrínyinél, csakhogy ez ebben a röviden elemzett alapkoncepcióban mellékessé, szinte török rágalommá válik. Ez a mű tehát semmiképpen sem a török hódítás leküzdésének feltételét jelentő felelős magyar nemesi-nemzeti önismeret művészi dokumentuma, mint a költő-hadvezérnél.

(Néhány művészi sajátosság)

Nem követjük fejezetről fejezetre s még kevésbé soronként — a mikrofilológiai összehasonlítás igényével — Zrínyi és Kónyi költeményét, bár ez sem lenne tanulság nélkül való, a nyelvstatisztikai módszer segítségével pedig valószínűleg még árnyaltabban bizonyíthatnánk álláspontunkat. A továbbiakban a művészi megformálásnak csak egyes vonásaira figyelve haladunk tovább a Hadi román olvasásában.

Mindenekelőtt — s rögtön alapvető esztétikai tendenciaként — a leíró részek dekoratív felduzzadása a szembetűnő Kónyi átdolgozásában. Ami Zrínyinél kedves (s egyúttal tartalmi funkciót, legtöbbször a kiélezés egyik pólusának funkcióját betöltő) tájhangulat, tehát szerves *műalkotás-elem*, az Kónyinál önállósuló, elmélázó s egyúttal öngerjesztő betét, funkcióját veszítő dekoratív *mikro-műalkotás*. A II. ének 19. versszakában Arszlán bég negatív erkölcsi példát sugárzó történetének centrumán, a drámai feszültség ellenpontoszó fokozásaként szólal meg Zrínyi egy versszaknyi lírája:

„Az szép piros hajnal azomban eljöve,
Harmattal s világgal földet ékesíté,
Szép gazdagságával mindent örvendite;
Csak tégedet, Arszlán, megkedvetlenite.” (SzV 38. l.).

Kónyi — tipikusan Gyöngyösi módján — alaposan kihasználja az alkalmat terjedős betét képzésére; bár kétségtelen, hogy kiragadva a költemény szövegéből, egyik legszebb, „önálló” részét költi meg. Igaz: legtöbbször Gyöngyösi más helyeit is idézve. De most aligha ez a fontos, sokkal inkább az egyetlen Zrínyi-versszak felduzzasztásának mikéntje:

„Már a piros hajnal magát övedzette,
Ezüst színü fejér vala öltözete,
Szép arany hajait rósával fűzette,
Tüzes sugárait fejében tűzette.

Derülvén fejrült az ég és napkelet,
Mosolygván fénylett a setétség felett,
Az álomból költ szem óhajt kedves szelet,
Szunnyadást kerülvén sétál dolga mellett.

A pásztor füttyölve legelteti nyáját,
A harmatos füre kihajtja marháját,
Juhász igazgatja telefujt dudáját,
Pacsirta is kezdi tegnapi nótáját.

A természet minden felül örül s vidúl,
Még az oktalan is vigasságra indul,
Csak Arszlán fővezér morog, forog, dül s fül,
Haragjában tépi szakállát és jайдúl...” (HR 10. l.)

Lelassul, eltompul a szituáció drámaisága ezzel (még ha nyertünk is egy szép képsort), Arszlán kétsornyi cselekvése pedig komikussá válik ebben a kontextusban, a költői szándék ellenére. A Kónyi-módszer másik sajátossága az alakok egyénítésének megfakulása. Vessük össze Szulimán szultán jellemzését (SzV 43—44. l. és HR 15. l.). Zrínyi — a II. énekben — személyes-mesészerű hangvétellel vezeti be a többversszakos portrét, s „oszilláló” szerkesztéssel fogadtatja el velünk magas értékítéletét s egyúttal negatív minősítését. A 44. versszak 4. sorában az ügyes, hangulatos előkészítés után már kimondja: „Soha nem volt ily úr törökök közt talán” — de a továbbiakban elvont ismétlés helyett árnyalja ezt, hogy azután a 46. versszak második felében már finoman áthajlítsa az értékelést, megmutatva e nagyság zsarnoki, fiúgyilkos visszáját. Reflexív és konkrét eseményekkel „megrakott” versszakok váltogatják egymást, nemhogy nem unalmassá, sőt: mozgalmassá téve a portrét. De mindez elsősorban azért sikerül ilyen jól a költő Zrínyinek, mert a jellemzésen, a közvetlen portréfestésen túl mélyebb, eszmei-kompozíciós mondanivalója van: egyrészt a zsarnokság később kibontandó társadalmi-politikai értékelését előlegezi szubjektív családi szálon, másrészt — ellentétetve — előkészíti a II. ének Zrínyi-portrét is.

Ez az érzelmi-gondolati feszültség, belső hullámozás, jelentésbeli árnyalás hiányzik Kónyinnál: elvont, nemesi közhelyekkel, moralizáló általánosságokkal képes csak jellemezni a szultánt. Már a szubjektív hangú kezdés is keservesen eltorzul. Ami Zrínyinél kemény, határozott, személyes és egyúttal tárgyilagos „világtörténelmi” hitellel hangzik („Igazat kell irnom, halljátok meg mastan, / Noha ellenségünk volt szultán Szulimán...”), az komikus, feltételes-bizonytalan fontoskodássá lesz Kónyinnál, hogy aztán egy elvont erkölcsi minősítés „üsse helyre” mindezt:

„Hogy ha az igazat valóban írnom kell,
Élt szultán Szulimán jámbor erkölcsökkel,
Törökben ennyi jót ritkán találunk fel,
Kivéven vallását, kit pogányság ront el.

Emellett még ezt is hozzája tehetem,
Hogy még ily törökről nem emlékezhetem,
Mert őt mind vitéznek, mind bölcsnek lelhetem,
Győzedelmesnek is méltán becsülhetem.”

Természetes, hogy ezek után az átdolgozásban szintén megfakul a Zrínyiász híres imádság-jelenete, Zrínyi első bemutatásának ez a mesterien megoldott lírai alkalmá (SzV 47—52. l.). Csökken a vallásos, de egyúttal a személyes bensőség hőfoka is, a terjengősség révén hivalkodó nemesi ön-apológiává korcsosul Zrínyi társadalmi érdekű reális önismerete, önértékelése. Kónyinnál (HR 19—22. l.) az istenre orientáltság, a keresztényi motívum radikális gyengülése egyúttal az elvont nemesi etika üres normává merevedését is jelenti, a dagályos magabiztosság feltűnését (miként a Hadi román intonációjában is):

„Megáldál erővel és jó bátor szívvel,
Mert én szemben merek szállni akárkivel,
Eszem, kezem, szemem valamit csak mível,
Szerencsére fordul, nincs héjam semmivel.

Kincsem és jószágom minden elég vagyok,
Egész világ előtt becsültetem nagyon,
Ellenségem győzöm mind melegen s fagyon,
Ki ellenem támad, aztat verem agyon.

Noha az érdemem nálad annyit téssen,
Mint amennyi vizet fecske szájban véssen,
Avagy a kis hangya napjában mit téssen,
Az én jótétem is ilyen pontban léssen.”

Hazug álszerénykedéssé lesz a Zrínyitől vett fecske-hasonlat ilyen öndicsérő két versszak után. Aligha véletlen tehát, hogy ebben a világmépi-művészi eltolódásban a konkrét erkölcsi értékhangsúly is áttevődik: míg a *Szigeti veszedelem*-beli Zrínyinek vallásos formájú áhítatában is evilági, közösségre tekintő vitézsége miatt van becsülete isten előtt, addig a *Hadi román*ban a kincs és jószág birtoklásának érdeme kerül centrális helyre. Az az apró nyelvi mozzanat is koncepcionális jelentőséget nyer ebben az összefüggésben, hogy míg az előbbiben Zrínyi a keresztény magyarság megmentéséért *többes szám első személyben*, egy közösség tagjaként fohászodik; addig az utóbbiban a vezér így szól: „Ne engedd, hogy essem a pogány markában...”. S amikor a költő Zrínyinél is egyes szám első személyre vált át az ima, akkor sem — mint Kónyinnál — az „eséstől való óvakodás”, hanem az „ellenség törésének vágya” a szubjektívizáló indulat.

A Zrínyinél is gyakori szerencse-filozófia, mint ez köztudott, bevett toposszá, poétikai közhellyé lett a XVII. századtól kezdve. Már Gyöngyösinél megfigyelhető, hogy *elvontabbá* s egyúttal *önálló elméletieskedő* betétte formálódik ez a Zrínyinél művészileg jól funkcionáló, *reflexió-szerű* motívum. Még élesebben tükröződik ez a folyamat akkor, ha Kónyi átdolgozását elemezzük (lásd HR 43—44. l. vö. SzV 81—82. l.). Részletes összevetés nélkül is jelezhető a látszólag teljesen azonos szövegek eltérése: Zrínyinél élénk, emberies hasonlat (juhász és kőszikla), a cselek-

ményre való utalás (Mehmet basa) érezteti a szerencse-komplexum hangulati-tartalmi funkcióját, reflexió-jellegét: Kónyinál viszont ez sajnos üres elvontsággá stilizálódik. Ugyanez jellemző a csatajelenetekre is, ahol a konkrét emberi szituációhoz kötöttségen belül is fakó leírás jellemzi Kónyi szövegét. A VI. énekben Zrínyi lélektani realizmussal, számos portréval, az emberi értékek pusztulását elsírató lírai sóhajjal teszi viszonylag bensőséggé a csatajelenetet. Kónyinál pont ez hiányzik, a harc-leírás vérengzéssel teli pusztasággá eseményesorozattá degradálódik.

Farkasics Péter megkapó jelenete a VII. énekben, az „ágyban kell meghalnom” lírai önostorozása az eposz egyik gondolati-művészi csúcspontját, Zrínyi döbbenetes erejű elégiáját (SzV 160—162. l.) készíti elő, funkcionálja. Kónyi ezt a 11 versszakos, jól motivált részt egyszerűen nem érti, nincs füle hozzá s most ő rövidít: az eposz tragikus alapihletétől fosztva meg verses románját egy ilyen gyöngyösies etikai közhely érdekében:

„Mindazáltal aki életét nemesen
Töltötte s viselte magát erkölcsesen,
Holta után is az él nevezetesen,
Emlegetik nevét nagy dicséretesen.” (HR 92—93. l.)

Zrínyi „töltelék-képei” nem betétek: líraileg hitelesítik, nyomatékositják az emberhalál tragikumát. Farkasics mostani és a szigeti Zrínyi anticipált, előre tudatosodott halála valamint a költő Zrínyi közéleti magatartásának komor tudatossága mesterien egymásra rétegeződik itt. A természet megújulása és az emberalkotta tárgyak hosszú élete: a megharcolt szép emberi élet elmúlásának, az értékpusztulás feletti fájdalomnak ellenpontosító erősítői. A tragikum az ember viláგuralma tudatának fényében döbbenetes csak igazán: reneszánsz humanista gondolat ez, mélyen ellentmondva minden bigott ellenreformációs tendenciának:

„Viz, tűz, föld és nagy ég tartanak sokáig:
Ember, ezek ura, egy szempillantásig;
Küfalok, nagy tornyok sok száz esztendeig:
Ember, ki csinálta ezeket, óráig” (SzV 161. l.)

Ez a barokk költészetben oly elcsépelet toposz Zrínyinél személyes forrósággal és haladó emberi mondanivalóval telítődik. Kónyinál mindebből alig marad valami: egy közhelyes moralizálás, az „erkölcsös viselkedés” az „élet nemes eltöltése” verbális frázisai, a „halhatatlanság”, a „bér” tipikusan nemesi ideológiájának megfelelően.

A VIII. részig Kónyi nem hajt végre komolyabb szerkezeti változtatást a Zrínyiaszon. A VIII. részben viszont fontos eltérés ötlük szemünkbe: a *Szigeti veszedelem* IX. énekéből ide hozza előre — mintegy felére rövidítve — Radivoj és Juranics híres epizódját. Ismét csak arról tanúskodva, hogy nem érezte, nem hallotta meg ennek az epizódnak a szerkezeti értékét, csengését, eltüntet belőle minden érzelmi gazdagságot s újra csak elvont moralizálásához használja fel alkalomként. A két hős pusztulását szenvedélyes lírai kitörés követi Zrínyinél, amely a mű nemzeti-világtörténelmi távlatú koncepciójában gyökerezik:

„Ó, áldott, ó, boldog, ó, erős vitézek!
Ha mit az én magyar verseim tehetnek,
Soha ti dicséretre méltó hirtetek
Meg nem hal, míg folynak alá sebes vizek.

Míg az nap meg nem áll, míg az magyar nemzet
Karddal oltalmazza az keresztény hitet,
Élni fog nevetek; ti pedig az Istent
Örök boldogságban mostan dicséritek.” (SzV 214. 1.)

Könyinál elszemélytelenedett, teoretikus szerzői kommentár felel meg ennek — ismét csak a nemesi-vitézi erkölcsi közhelykészlet példatárába rekedve:

„A vitéz mind addig fog élni hirében,
Míg az ékes nap jár fényes szekerében,
Míg viz találtatik Oceán tengerében,
Vagy míg az had fetreng kiontott vérében.

Mert a vitéz becse nő és gyarapodik,
Mely világ végéig meg nem állapodik:
Főképpen az hitért aki hadakozik,
Még maradékink is azért imádkozik” (HR 116. 1.)

A Radivoj és Juranics-epizód Könyinál a véres csatajelenetek egyikévé, dekoratív betétté fokozódik le, elvesztve messze világító humanista fényességét, kompozíciós jelentőségét.

(A szerelmi epizód: *Kumilla és Delimán históriája*)

Az eddigiekben néhány mozzanatot ragadtunk ki (legtöbbször önkényesen) avégett, hogy Kónyi átdolgozásának művészi módszerét, formai-technikai megoldásait jellemezzük. Most egyetlen részt, Kumilla és Delimán epizódját vetjük részletesebb vizsgálat alá.

Felületes összevetéssel alig van valami eltérés az eredeti Zrínyiász (XII. ének) és Kónyi átdolgozása (XI. rész) között. De menjünk csak közelebb a szöveghez. Zrínyi első énekében három szép versszak anticipálja a később kibomló epizódot, az első török enumeráció „emberiesítésé”-nek fontos elemeként, szinte széphistóriai kedvességgel:

„Azt mondják, Delimán, mikor országokat
Járt volna látásért hires városokat,
Galatában meglátá az szép Cumillát,
Cumillát az szépet, Szulimán leányát.

Cumilla szép haja megkötözé szívét
Ifiu Delimánnak, és minden kedvét,
Egy tekintet vévé el minden erejét,
Ugy hogy nála nélkül nem kívánja éltét.

Akkor haza ment volt, mast szép haddal jött meg,
Törődvén szép leányt miként nyerhetné meg.
Véletlenül szegény de csalatkozott meg,
Mert addig elvévé Cumillát Rustán bég.” (SzV 25. 1.)

Könyinál a 3 versszak egyre rövidül:

„Amidőn Delimán országokat nézett,
A szép Kumilláért majd csak meg nem vészett,
De amég másodszer utána fürkészett
Akkor már Rusztán bég nevette a készet” (HR 6. 1.)

Nem a terjedelmi rövidülés a döntő, hanem a motívum expozíciójának durva elszegényítése, funkcióvesztése. Jellemző, hogy ami Zrínyinél — befejezett, egyszeri múltként — forrón *dinamikus*: 'egy pillanatra meg-

láttni és megszeretni'-élmény; az Kónyinál — folyamatos múltként — *statisztikus*, elbizonytalanított általánosság. Nem festi meg a szerelem keletkezését és lelki tartalmát, szellemeskedő közhellyé soványodik tollán a szép lírai motívum, eleve „kiűzve” magából azokat a társadalmi-gondolati tartalmakat, amelyek Zrínyinél a XII. énekben bomlanak ki igazán, a „szubjektív” és „közéleti” szféra teljes összeolvadásaként. A XI. rész intonációja Kónyinál gyökeresen más hangulatot sugall, mint Zrínyi Kumilla-epizódjáié. A *Szigeti veszedelem* XII. éneke a megrázó tragikum hangján szólal meg — szinte Kecskeméti Vég Mihály híres LV. zsoldárára rájátszva —, döbenten előrejelezve a majdani boldogságot és pusztulást, gító szerepét Delimán érzelmi világában. Zrínyi határozott, „kemény” igékkel közvetlenül Delimánt láttatja:

„Bujdosik nagy Delimán másod magával,
Nagy gondokat hordoz mindenütt magával,
Küszködik busulásinak nagy habjával,
Idegen földön jár rakva bátorsággal.” (SzV 269. 1.)

Kónyi éppen ellenkezőleg: a drámai feszültséget gyöngyösies módon, narratív légysággal, elméletieskedve, irodalmiasan szétoldja:

„Szünjünk meg már egyszer a hadi dolgokról,
Szóljunk egy keveset is a bujdosókról,
Megfordult Delimán már sok határokról,
Elméje nem szakad sürtü gondokról.” (HR 142. 1.)

Képtelen arra a tömörségre, amellyel Zrínyi a bujdosás vershelyzetét a gondolkodás-szituáció vonalán átvezeti Cupidó megjelenítésébe:

„Űl vala egykoron harmatos hajnalban
Egy igen szép dombon és szellős árnyékban,
Eleiben tűnék Cupido haragban,
S ily haragos szókat beszéle magában” (SzV 269. 1.)

Kónyinak alkalom ez a mesélésre, s így látgy szellők, óhajtás, sétálás, álom, feltételeesség, nyelvileg is erős légység-képzet uralkodnak el az átírással keletkezett két versszakon:

„Egyszer hogy az hajnal látszott feltetszeni,
Delimán is kivánt híves szellőt venni,
Egyszer s mind óhajtá buját felejteni,
Azért szolgájával sétálni kezd menni.

Azonban amidőn igen meghevüle,
Egy kis dombocskára szellőzni leüle,
Történetből osztán álomban merüle,
Hol csalárd Kupidó forgóda körül.” (HR 142. 1.)

Aligha szükséges részletesen kommentálni a változás lényegét, amelynek gyöngyösítés-tendenciájában nem is a *Csalárd Cupidó* verbális követése a döntő. Sokkal inkább a jelenet kiszakítása az eposz drámai építkezéséből, Delimán belekényszerítése egy tipikusan gyöngyösies: „intellektuális”, elmélkedő helyzetbe, amelybe „buját felejteni óhajtván”, sétálás-szellőzködés-elalvás nyomán jut. Rokokós finomkodás, pásztori álidill ez már, s aligha van köze a Zrínyiáshoz, amelynek alapkonceptióját pedig

Kónyi átvenni vélte, csak nyelvi-stilisztikai korszerűsítést akart végezni rajta. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a továbbiakban is képtelen igazi szenvedéllyel megrajzolni Delimán és Kumilla tragikus szerelmét.

Igen: Kónyi eleve kiiktatja a tragikus felhangot ebből az epizódból, példázatos históriává fokozza le a történetet. Jól tükrözi a tragikum eltűnését már olyan apróság is, hogy más asszociációt kapcsol Cupidó hatalmának (nyílveszőjének) motívumához. Zrínyinél — az egész eposz és az epizód szerves funkcionáltsága miatt — a *tragikusan szép* szerelem hangsúlyozódik, a *halált hozó* nyíl:

„Ez járá meg szívét Vénus királynénak,
Rontá el vig kedvét az istenasszonynak,
Mikor nézte halálát szép Adonisnak,
S kezével törölte sebéét ifiunak.” (SzV 270. l.)

Kónyinnál az *elvonatb*, historikusabb s egyúttal *könnyedebb, várfoglaló szerelem hatalma* jelenik meg, semlegesítve, elszemélytelenítve a kiélezett — tragikus — hangütést, nem is beszélve a nyelvi-stílusbeli megformálás ügyetlenségeiről, kerekségéről stb.:

„Ezáltal vezett el hires Trója vára,
Ezáltal lett soknak mondhatatlan kára,
Ezáltal számtalan ember rosszul jára,
Ezáltal is nyílt fel sok várnak a zára” (HR 143. l.)

A grammatikai, szókészletteni megmerevedés, leszűkülés, az önisméltó képszerkesztés stb. a külső forma szintjén is jól tükrözi a belső gondolati-művészi gyengeséget. Megfagyását s ezzel a kompozícióból való kiszakadását egy ismert szerelmi metaforának. Vértelen, hitel nélküli közhelydagasztássá lesz Delimán szerelmi vallomása is. Ami Zrínyinél Kumillát megszólító személyes-közvetlen líraiság, (SzV 271—272. l.), az Kónyinnál átváltódik harmadik személyű alanná (HR 144—145. l.). Zrínyinél:

„Maga ez fényes nap és ez az derült ég
Nálad nélkül énnékem sűrű sötétség;
Ez a kikeletli mezei külömbség
Énnékem unalom és nagy keserűség.”

Az *én* helyébe Kónyinnál a *szív* kerül, a természeti spontanitást, viszonyítást pedig „-odalom”-os elvont főnevek váltják fel:

„Nálod nélkül nincsen nyugodalma
Szívemnek, sőt többül bajos aggodalma,
Nem is vesz addiglan búmnak sokadalma,
Míg szívemnek nem lesz szíveden hatalma.”

S amikor egy következő versszakban Delimán szinte a virágénekek hangján szólítja meg kedvesét, felrúgva a négyes rímelés kötöttségét is, mintegy ezzel is példázva a lírai hév kiadását:

„Hej csak szép szemeid vigasztalnak engem!
Minden bosszuságot enyhítenek bennem.
De talán megcsalom magamat én ebben,
Talán gyűlölsz Cumilla, édes szép gyöngyöm!”

— akkor ezt az indulatot Kónyi tolla visszafogja, s egy dekoratív, Balassit Gyönyösi módján utánzó-eltorzító, „-ás”-végű, rosszul hangzó, testrészi konkrétságában is üres, elvont képet ír le:

„Kedves szemeidnek kegyes pillantási
Gyenge karjaidnak az ápolgatási,
Piros ajakidnak szíves biztatási,
Lehetnek szívemnek egy vigasztalási”

Hogy mennyire üres, álerotika ez (miként a Gyöngyösié is sokszor), azt jól bizonyítja az, hogy a szerelmi aktus képsora hiányzik Kónyinnál. Míg a „szemérmes” Zrínyi igazán nem szerelmi témájú eposzában a régi magyar irodalom talán leg-szebb, Vörösmartyig utól nem ért erotikus jelenetét olvashatjuk (SzV 278—279. l.), addig a szerelmi dekorációban, elméletesdiben bizony otthonosan mozgó Gyöngyösi-nél és Kónyinnál ez elmarad. Amennyire letompítja a szerelmi epizód mély *társadalmi-gondolati* felhangját Kónyi Zrínyihez képest, annyira veszít üdeségéből, személys frissességéből, eleven művészi *erotikus színezetéből* is az átdolgozás.

Jól bizonyítja továbbá mindezt — s egyben közvetlenül a tragikum már említett eltűnését — Kumilla halálának átdolgozása is. Mivel Kónyinnál hiányzik az erotikus aktus jelenete, erőtlenek Kumilla tartóztató szavai is a török táborba induló Delimánhoz, s valóban véletlen okozza halálát:

„Delimán Szigethez immár nem messze volt
Midőn nagy öröme egyszerre megbomolt,
Mert szép Kumillája véletlenül megholt
A kit ő felette igen nagyon fájdozt” (HR 155. l.)

Nyilvánvaló: Kónyi elhagyta a végsőkig feszített búcsújelenetet tragikusan feloldó, Delimán katarziszt előkészítő sárkányvér-motívumot, s így Delimán őrjöngése üres ágálásként, illő-közhelyes sajnálkozásként hat. Históriaíva fokozódik le a tragikus líra. A Zrínyinél meglevő *epikai véletlen* (sárkányvér a szomakban) egy gondolati-művészi szükségszerűség mesteri, szimbolikus erejű kifejezője. Kónyi *verbális véletlene* viszont a művészi koncepció gyengességének, a motívumok, epizódok funkciót-lanságának, külsődleges, nyelvi-dekoratív összefűzésének szükségszerű megnyilvánulása. Zrínyi kompozíciójában, a *Szigeti veszedelemben* Kumilla házassága az ellen-szenves Rusztán béggel és a Rusztán—Delimán-rivalizálás a török tábor fokozatos elzúllásának a tükröződése, Delimán emberi értékeinek (hibái ellenére is) a török-ség egészével való művészi konfrontálása stb. fokozatosan készítik elő a XII. ének-beli epizódot. Az emberileg rokonszenves tatár vitéz gyilkossága és szökése zendü-lést vált ki a táborban; de ez nem pusztán „sztóri”, hiszen az epizód funkcionális szerepe csúcsonylik ki itt is. A magyar végváriak erkölcsi felmagasztosulásával párhuzamosan teljes dekadenciába jutó törökség ellenpontja Delimán és Kumilla idillje, azt sugallva, hogy milyen nagy emberi értékeknek kell veszendőbe menni egy (az eposz alapkonceptiója szerint a törökökön keresztül a magyar realitásokra is értett) szétzúlló közösségben. Szerelmük tragikusan szép lírája ekként — indirekt módon — tulajdonképpen a magyar sereg morális magasrendűségét hitelesíti: világító fény-ként a velejéig romlott, igazságtalan ügyért harcoló, s nagyrészt a zsarnokság miatt teljesen széteső török tábor sötéttségével szemben.

Szerelmük tragikus fordulatát Delimán közösségi-társadalmi hűsége idézte elő, ismét egy rokonszenves tette (visszatérése a táborba); hogy azután az *epikai véletlen* (kígyóméreg) a drámai kiéleződés törvényei szerint *művészi*-emberi értelemben nagy-on is *szükségszerűen* következze be. Azután, hogy Kumilla — keserves, Delimánt tartóztató könyörgésében — világosan megfogalmazza: a subjektíve tisztességes hazafiú tett meg nem érdemelt gesztus a vesztesre álló zsarnok szultán iránt; a várható önfeláldozást értelmetlenné teszi hamis célja. S Kumilla e „közéleti” indokai eltéphetetlenül összeforrnak döbbenetes erejű szerelmi fájdalomával, szemé-lyes sorsának, egész életének önkínzó, létösszegző felvillantásával.

Zrínyinél a szerelmi történet szélsőséges — erotikus — *individualitásában* az eposz egész társadalmi-etikai mondanivalóját reveláló drámaian kiélezett „közös-ségi” vallomás is tükröződik. Azt a humanisztikus értékmegezőrűt érvényesítve mű-vészileg, amelyet — szintén a fizikai pusztuláson keresztül — Zrínyi csapatának sorsa is sugall. A költő Zrínyi vallotta társadalmi üzenet és a szerelmi jelenet egy gszadg bensőségu, egységes művészi világkép erőterében bontakozik ki.

Nem így Kónyinnál: a Hadi romában művészetlenül váltik szét a „közéleti” és „magánéleti” sík, egymás önálló érvényességét, belső gazdagságát is erősen megkérdő-jelezve. Hogy ennek a művészi-esztétikai problémának, az eltorzuló megformálási módszernek a mélyén végső soron mennyire a Zrínyitől gyökeresen eltérő közép-nemesi-rendi világkép motivál, azt ezúttal közvetlenül kitapinthatjuk egy ponton a szerelmi epizódon belül is (és nemcsak az egész műalkotás általános síkján). Delimán önérzetes-keserű választ ad Kumilla szenvedélyes tartóztatására. A költő Zrí-nyinél a választ kulcs gondolata a török elhivatottság, a szigetváriak elleni harc iránti elkötelezettség, amely a törökök erkölcsi rendszerén belül a legtisztábban, a

legrokonszenvesebb módon Delimánnál realizálódik, éppen a dekadenciába zúlló katonai tömegekkel és a kegyetlen-zsarnok szultánnal szemben. Delimán tudja, hogy szembe kell kerülnie Zrínyivel:

„Nem visz engem, higgyed el, az kegyetlenség
Az ilyen próbára, bolond vakmerőség,
Hanem erővel huz az drága tisztesség,
Légyen, ha kell lenni, az én éltemben vég.” (SzV 287. 1.)

Ahogy a „*drága tisztesség*”-ben a költő Zrínyi etikája villan fel, úgy Kónyi átdolgozása is a világkép centrumába vág, nála már a *nemesi hiúság, hírnév* a döntő Delimán indokai között:

„Ha most elmaradnék mely nagy szégyen lenne,
Többé még a császár is nem kedvellene,
Félékénységemmel a világ tellene,
Felőlem senki is jót nem ítélene” (HR 154. 1.)

Előszavában ezt írja Kónyi: „A történetet az originális szerént egy kevés megengedhető szerelmes állapottal is megsóztam; mert talán a haragos kardoknak mindenkor szikrázó balhái némelyeket meguntatna' s kedvetleníthetne. Azért erről bocsánatot kérek.” Valóban — talán megengedhető ennyi XX. századi élcelődés — „megsózásról” van szó, s nem arról, hogy — mint Zrínyi — egy egységes világkép szerves tényezőjeként tárgyalja a szerelmet.

Zrínyi az eposz 1651-es előszavában mentegetődzve jegyzi meg: „Irtam szerelemről is, de csendesesen; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott; osztán nem egyenetlen az szerelem a vitézséggel...” (SzV 8. 1.). Hogy mennyire nem, hogy a *társadalmi* konvulziók mély átélése mennyire szükségszerűen összefügg az *individuális* sorsok bensőségének megfestésével, hogy „közélet” és „magánélet” még a XVII. század feudális viszonyai között is mennyire eltéphetetlen a társadalmi-nemzeti haladás távlatára tekintő poitlikus-költő világképében, azt Zrínyi eposza bizonyítja. És — negatív értelemben — Kónyi átdolgozása is: itt már ugyanis a korszerű világkép szétesésének illetve a nemesi szemlélet merev konsztituálódásának esztétikai következményei érvényesülnek.

(A költemény zárórészei: a rendi-nemesi koncepció nyílttá válik)

Miként a Hadi román eszmeileg hangsúlyos elején, úgy a végén is megerősödik a nemesi ideológia hangvétele. Ez egyrészt eszmeileg is élesen eltér a Zrínyiasz alapkoncepciójától, másrészt — s ez még döntőbb — azt az író *világképet* tükrözi vissza a tézisköltészet közvetlenségével, mely a — fentebb már elemzett — problematikus, dekoratív allegorizáló *művészi módszernek*, az epikai kompozíció szétesésének is legfőbb mozgatója. Tartalom és forma szétéphetetlen egységét dokumentálva.

A XII. rész a Zrínyiasz XIII. énekét követi nagy vonalakban. Ám a Zrínyiaszból hiányzik az a motívum, amelyben a szultán újfent leveleket dözget a vár urának, hogy adja fel a harcot, s erre Zrínyi hosszan, vezékküldözget a vár urának, hogy adja fel a harcot, s erre Zrínyi hosszan, vezéreit biztatva válaszol. (HR 163—164. 1.). Ez a válaszrész az eredeti kétversszakos, tömör és jóval hatásosabb, szerkezetileg jól motivált biztatásnak (SzV 332. 1.) a felduzzasztása. Nem véletlen a terjedelmi bővítés: Kónyinak új koncepciót kell itt megverselnie, a nemesi apológiát, a múltbanéző rendi nacionalizmust, jó adag elvont, közhelyes antikizáló moralizálással:

„Királyunknak úgymond, letett esküvésünk,
És hazánkhoz való állandó hűségünk,
Kötelez bennünket, hogy semmi inségünk
Tőlök ne szakasszon, se más ellenségünk.

Ha pedig balsorsom szívből fájdaljátok,
Kedvemet másképpen fel nem találjátok,
Hanem hogy kardotok jól megmarkoljátok,
S vélem együtt a rossz pogányt koncoljátok.

A várnak romlása senkit se rémítsen,
Mert még veszedelmünk teljességgel nincsen,
Kit kit a jó hír s név bátorságra intsen,
Senkit a félelem köztünk ne kerítsen.

Mert aki a Marsnak hive akar lenni,
És a dicsőségben érdemes részt venni,
Sok veszedelmeken kell annak ált' menni,
Jót, rosszat, hideget s meleget szenvedni.

Tekintsük eleink érdemes tetteket,
Akik vitézséggel nyerték mindeneket,
Nem, hogy a szerencse segíté benneket,
Hanem szívvel s kézzel szerzék jó neveket.

A győzödelemért tudtak ők próbálni,
Akármely nemzettel szemben mertek szállni,
És ha arra kellett éltektől is válni,
Amelyért jó hírek örökkön fog állni.

Arra nézve mi is azon igyekezzünk,
Vitéz őseinktől hogy megemlékezzünk,
A pogány kutyákkal bátran ellenkezzünk,
Hazánknek nyugalmat vérünkkel szerezzünk.

Ha pediglen tőlünk ez ki nem telhetne,
Legalább mindenik csak annyit tehetne,
Keresztény nevet hogy megérdemelhetne,
Melynél kívánatosb most nem is lehetne.”

Ha Kónyinál a török levélmotívum *plusza* a hazafias válasz önálló betétjét biztosította, akkor a Zrínyinél meglevő postagalamb-elfogás motívumának itteni *hiánya* a költemény belső erkölcsi motivációs szövetét, a heroikus-távlatos elkötelezettség hitelét gyengíti. S látható: a verbális nemesi-hazafias ideológikum Kónyinál taszítja azt a keresztény frazeológiájában is evilági, önkritikus nemzet-szemléleten alapuló bensőséges küzdésüket, amely Zrínyi eposzát jellemzi. Természetes tehát, hogy Kónyi elhagyja az égi és földi erők titáni kavargását, pokoli dinamikájú küzdelmét is, amely a Zrínyiász alapkoncepciójának szintén döntő láncszeme: itt teljesedik ki a szigetvári kis csapatnak az a heroikus magatartása, amellyel mintegy megharcolják, előlegezik az isteni büntetés visszavonását, visszaperlését. Azt, amit Hazret Ali is kimond a XIV. énekben: „De ezek már más üdők és más emberek, / Látom, az Istennél is igen kedvesebbek, / Hogysem előbb kik voltak egyenetlenek...” (SzV 329. l.). A szigeti csapat erkölcsi győzelmével anticipálja s egyúttal aktualizálja a költő Zrínyi politikai-erkölcsi mondanivalóját: a török kiűzésének elérkezett az ideje, de ez csak olyan magatartással, harcossá, egységre tekintő, korszerűbb berendezkedésű társadalommal érhető el, amelyenre a dédapák mutattak példát.

Azzal, hogy ez az egész motívum kimaradt Kónyi átdolgozásából,

nem egyszerűen a XVIII. század végén már persze anakronisztikus politikai célzatosság tűnt el, hanem egyúttal az eposz — továbbra is „aktuális” — gondolati-világképi totalitása, harmónikus ívelése is. Bizonyítva, hogy a politikai ihlet és üzenet mennyire szervesen épült be a művészi formarendszerbe, hogy — mai kifejezéssel élve — mennyire nem tendenciózusságról, hanem pártosságról⁹ van szó a költő Zrínyi „közéleti” művészetében.

A XIII. részben még szembetűnőbbek a koncepcionális eltérés motívumai. Zrínyi kitörésének leírását egy a *Szigeti veszedelemből* hiányzó mozzanat előzi meg, a zászlóé, „Amely egyik felől a királyt mutatja, / Másfelől az ország cimerét láttatja”, valamint az, hogy a hadvezér visszatartja a páncélt: „Én most a hazámért tészek áldozatot / Éltemmel, nem szükség tehát a páncér ott” (HR 174. l.). Zrínyi szózata követi ezt, amelynek viszont megvan a forrása a Zrínyiászban, a híres „Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk...” (SzV 343—344. l.). Csakhogy Kónyi itt is alapvető változtatást hajtott végre. Bár a „bűneinkért az Isten sanyargat”-megfogalmazás jelen van — mintegy a Zrínyiász alapkoncepciójának töredékes maradványaként —, a hangsúly mégis a Hadi román elején is megpendített nemesi virtuson, a rendi-nacionalista s egyúttal Habsburg-királypárti orientáció nyílt hangoztatásán van, átitatva természetesen a nemesi erkölcsfilozófia — Gyöngyösinél állandósult — elvont „állhatatosság-küzdés”-frazéológiájával:

„Teljes reménységünk csak fegyverünkben áll,
Ha férfit szívünk féltéknégre nem vál,
Kárunk mind hazánkknak s királyunknak használ,
Világ dicsősége s jó hire reánk száll.

Azért immár nincsen semmi egyéb hátra,
Rohanjunk vitézül a dühödt tatárra,
Tegyük fel éltünket a dicső halálra,
Hogy vitézségünknek legyen örök ára.

Állhatatosságát minden megmutassa,
A pogány kezére magát ne juttassa,
Meg ne fertőztessék vitézség virtusa
Mely drága vérünknek egyetlen egy jussa.

El ne adjuk olcsón győzzetésünket,
Vérekben usztassuk meg ellenségünket,
Mutassuk hazánkhoz való hűségünket,
Emeljük örökre szép dicsőségünket.

Hogy maradékink is jó példát vegyenek
Tőlünk, s mindenekben mint mi úgy tegyenek,
A kereszténységnek hivei legyenek,
A jó hírrel s névvel megelégedjenek.” (HR 175—176. l.)

A láthatóan elszietett, egész alacsony színvonalú befejezésből, melyben már pusztán rímes krónikává degradálódik a Zrínyiász, még egyetlen mozzanatot említünk, ami a cselekményváltoztatás síkján nyomatékosítja az elemzett nemesi-rendi ideológiakumot: Kónyi Zrínyi fejét a Habsburg császárhoz küldeti (ott nagy tisztességgel bánnak vele) — tehát a királyhűség, Habsburg-pártiság motívuma kísérletében temetteti el Csáktornyan.

Nem térhetünk ki a nemesi nacionalizmus és Habsburg-pártiság irodalmi jelentkezésének problémáira, arra, hogy részletesen bizonyítsuk: a

⁹ Lásd elméletileg: Lukács György: *Tendencia vagy pártosság?* L. Gy.: Művészet és társadalom. Bp. 1968. 86—95. l.

Zrínyiáosztól való eszmei eltérést korántsem egy korszerűbb nemzetszemlélet, hanem az újraerősödő (s éppen a költő Zrínyitől ostorozott) rendi-nemesi nacionalizmus motiválja. Lényegében az *először markánsan* Gyöngyösinél megfogalmazott későfeudális rendi világkép él tovább s degradálódik Kónyinál, a frazeológia, a gondolatiság — éppen Zrínyi elenében — onnét vétetik. Jól tükrözi ezt a Gyöngyösi szellemében és modorában fogant előszó, a Rövid tudósítás is, amely az idő-dimenzió másik oldaláról Batsányi fiatalkori művével, az 1785-ben kiadott *A magyaroknak vitésége* c. könyvével tart rokonságot. (Aligha véletlen, hogy ez a nemesi nacionalista rendiség szellemében fogant mű oly erősen idézi Gyöngyösi szellemét, sőt, hogy az igen ellentmondásos pályájú Batsányi élete végéig megmaradt „Gyöngyösi-pártinak”).

Kónyi előszavának egy részlete tisztán mutatja e szemléletet:

„A kiterjesztett ég alatt nem volt egy oly ország, amely annyira keserves hadi ütközetnek tárgyára lett volna kitétetve, mint hajdan Magyarország; melyet valósággal az haragos Mars vérengző áldozópiacának lehetett nevezni. Mert ha az írók úgy fáradoztak volna történeteinek leírásában, mint más országoknak históriájában, bizonyára Magyarország a győzdelmi dicsőségnek felsőbb polcain ülőkkel együtt fényeskednék érdemivel; de minthogy az akkori háború-időben hazafiaink inkább forgatták a fegyvert, mint a tollat, a békességben pedig elidőzött élelményeknek takarításokban fáradoztak. Ilyenképpen nemzetünknek vitéz virtusi a homállyal borítottak és mostanság csak helyközben pillog elő al'székony fényével. Másképpen sem a rómaiak, sem a görögök, sem más nemzetségek a diadalmasságnak dicsőségével jobban nem dicsekedhetnének, mint a magyarok.”

Valóban: ehhez a „nemzeti” dicsőségfelfogáshoz át kellett írni a Zrínyiáoszt. Hiszen amaz éppen az illúziós nemesi hazafiság legendafoszlatoja, egy önismeretre lázító, haladó távlatokban gondolkodó egyéniség világképének a költői tükre. Egyúttal tehát egy korszerűbb hazafiságé is.

(*Summa és kitekintés*)

Nem feladatunk itt befejezőképpen a Zrínyi- és Gyöngyösi-hagyomány mikrotörténetét és értelmezését adni, ez későbbi feladat lesz. Ideológiatörténetileg, valamint nyelvi és stíluszempontból ugyanúgy meg kell vizsgálni ezt a tradíciót, mint műfaj- és verseléstörténetileg. Hiszen a *nemesi-rendi szemlélet determinálta dekoratív-allegorizáló művészi módszernek* szükségszerű velejárója volt már Gyöngyösinél a négysarkú vers megmerevedése, az eposzi forma verses elbeszéléssé bomlása s regényi illetve a líra felé veendő irány megkerüléseként. Nem mintha az eposz valamiféle norma lenne, s valóban: történelmi szükségszerűség is volt „bukása”. De az is kétségtelen, hogy a XVII. századi magyar viszonyok között művészi tetőpontot jelentett Zrínyi eposzműfaja, amely — szemben a nyugat-európai barokk eposzokkal — éppen irodalmunk viszonylagos fejletlensége miatt még nem volt anakronisztikus. A társadalmi fejlődés haladó vonalának megtörése tükröződött viszont már abban, hogy a prózai műfajok a XVIII. században is erőtlenekek maradtak: míg Nyugat-Európában az eposz anakronisztikusságát a polgári regény tette explicitté, addig nálunk a verses epika formai-eszmei dekadenciája egy kétségtelen hullámvölgyet reprezentált. Persze — hiszen hullámvölgyről van szó — nem egyszer s mindenkorra. Amikor a magyar fejlődés újra nagy lépést tett előre, az irodalmi szférában ismét az (immár nemzeti) eposz igénye fogalmazódott meg, s e romantikus periódus eposza már töretlenül fejlődött át a reformkori népi-plebejus irányzatú verses műfajba, művészi és

társadalmi mozgás együteműségét bizonyítva Petőfi és Arany demokratikus epikájában.

Kónyi átdolgozása tehát egy időleges hullámvölgy dokumentuma, amiként a Zrínyi verselésén eszközölt javításai is a dekoratív-formalizált gyöngyösiád egyre problematikusabbá válását tükrözték.¹⁰ A magasan fénylő Gyöngyösi-kultusz és mélypontján levő Zrínyi-hagyomány kifejezője a *Magyar hadi román*: e párhuzamos hagyományok centrális tényezőjét, a művészi világkép és módszer jellegét tekintve.

Nem arról van tehát szó, hogy mintegy 130 év elteltével is Zrínyit kérjük számon Kónyin. Hanem arról, hogy a magyar verses epika fejlődésében bekövetkezett — s éppen a rendi-Habsburg „kiegyezés” ideológiai-művészi következményét jelentő — időleges visszaesést esztétikailag minősítjük. „Zrínyi eposzában a rend, az egység és a szervezethez nemcsak a centralizáció társadalmi-politikai eszménye, hanem esztétikai tényező is” — írja Klaniczay Tibor.¹¹ Ugyanez a szoros összefüggés állapítható meg nemcsak a Gyöngyösi-életmű dekoratív, üresen moralizáló esztétikuma és a rendi-nemesi világkép között, hanem egyúttal a másfél évszázados élénk Gyöngyösi-hagyomány s a magyar társadalmi-történelmi alap viszonylatában. Jól jelzi a gyöngyösiesítés tendenciáját Szauder József: „Egy deákos (a barokkal mindig vegyülő) ’klasszicizmus’ Zrínyi művét a XVIII. század folyamán elgyöngyösítette, ... Zrínyi eposzát — mikor pl. az ő nyomán írtak kegyes vagy világias verses elbeszélést — Gyöngyösi stílusnormájára fordították le, vagy pl. a búcsúztató versektől az elmélkedő és a történeti művekig Gyöngyösi stílusát, verselését alkalmazták. (Magát Zrínyit is, másolatban, gyöngyösiesítették.) Gyöngyösít nemcsak önmagában kedvelték: maga a ’gyöngyösiesítés’ változott módszerré.”¹²

A fentiekkel talán két dologban konkretizálhatók s árnyalhatók Szauder József e megállapításai. Egyrészt kiderült, hogy a gyöngyösiesítés legmarkánsabb példájaként az eddig jószerivel figyelmen kívül hagyott Kónyi János Zrínyiasz-átdolgozása hozható fel. (S ennek bizonyítására még nem is éltünk Kónyi szövegszerű Gyöngyösi-átvételeinek analízisével!) Másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy itt nem egyszerűen ízlés- és stíluskérdésről van szó: a rendi-nemesi világkép *szükségyszerű* művészi módszeréről, formarendszeréről inkább, a magyar kései feudalizmus, megtört társadalmi fejlődésünk — persze nem automatikus — irodalmi vetületeként. A Gyöngyösi-hagyomány eddig fő vonásaként megjelölt sekélyes nemesi ízlés vagy a deákos klasszicizmusba átnövő *ízlésszociológiai* jelenségtömb áll. Alapvető tényezőjeként — ha nem is egyetlen vagy fő jellemzőjeként — XVIII. századi irodalmunknak is.

¹⁰ A műfaj történeti problémákhoz lásd: Beöthy i. m.: György Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.; Wéber Antal: *A magyar regény kezdetei*. Bp. 1959.; Fenyő István: *Földi János a honfoglalási eposz szükségességéről*. ItK 1957. 404—407. l.; Horváth Károly: *A klasszikából a romantikába*. Bp. 1968.; Szauder József több tanulmánya *Az estve és az Álom* c. kötetben. Bp. 1970. stb. — A verstörténeti problémákhoz lásd: Horváth János: *Vitás verstani kérdések*. Bp. 1955.; Rónay György: *A felező tizenkettes Gyöngyösitől Csokonaiig*. It 1957. 140—162. l.; Bíró Ferenc: *Földi János: A versírásról*. ItK 1963. 534—635. l.; Szuromi Lajos: *Verselméleti kérdések a felvilágosodás korában*. „Mesterség és alkotás”. Bp. 1972. stb.

¹¹ Klaniczay i. m. 240. l.

¹² Szauder József: *A XVII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai*. ItK 1969. 152. l. (és Sz. J.: *Az Estve és az Álom*. Bp. 1970. 52. l.)

Aminthogy minden korszak stílus- és ízlésjelenségeinek meg kell találunk az esztétikum totalitására utaló társadalmi-világszemléleti funkcióját; anélkül persze, hogy ezzel kétségbevonnánk a művészi szféra viszonylagos önállóságát.

Senki sem érezte jobban a „társadalmi” és „művészi” szféra szerves összetartozását a Gyöngyösi-hagyományban, mint a polgári eszmények felé tájékozódó nemesi liberalizmus azon irodalmi értelmisége, amely a XVIII. század végén Zrínyit tűzve lobogójára, megindította a Gyöngyösi „elleni” harcot. Nem a Habsburg-ellenes nemesi-nemzeti érzület, hanem a történelmi távlatokra figyelő s így a felvilágosodásnak és a reformkornak valóban példát nyújtó korszerű hazafiság, az önkritikus nemzet-szemlélef és küzdelem, a haladás formálta koherens világkép és harmónikus műalkotás volt az, ami Kazinczyék rokonszenvét felkeltette Zrínyi iránt. S amely az ismert (s csak Ráday által tompítani igyekezett) Kónyi-ellenes kirohanásokat is ihlette. Ez a felismerés rajzoltatja meg Földi Jánossal is már 1790-ben, de szinte máig szóló érvénnyel a magyar verses epika, a „vitézi vers” fejlődéstörténetét.¹³ Kitűnő éleslátással tapintja ki Zrínyi eposzának esztétikai kulcsjelentőségét a régi magyar irodalomban, majd az őt követő időszak „dekadenciáját”: a „vitézi vers” (epopeia) lealacsonyodását — éppen Gyöngyösivel, Lisztivel — „históriai verssé”. S egy a *Szigeti veszedelem* elemzéséhez csatolt jegyzetében így szól:

„Jegyz. Meg ne csalattassanak az olvasók! Zríninek ezen igen megritkult fel-séges munkáját kiadta nemrégen Kónyi János, a versmetszéseket és a versvégek kopogásait igaz megjobbítva, de a munkát sok poétai és epopeiai élességtől s egész könyvtől is megfosztva, azonban a végét Zríni halálával, eltemettetésével s több dolgokkal megtoldva. Szinte mint a Virgil Aeneisét XII. könyvvel megtoldotta Maffei. Egyszóval az epopeiából csinált históriát. Ilyet okoz az epopeiának nem esmerése és a jó ízlésnek nem léte.”

De eme új periódus, a felvilágosodás és nyelvújítás kora Zrínyi-, illetve Gyöngyösi-hagyományának s e költői hagyomány értékelésének, az éles vitáknak, a rendkívül ellentmondásos frontmegosztásnak (pl. Kazinczy—Batsányi) az elemzése már egy következő tanulmány feladata kell legyen. Előmunkálatként a párhuzamos hagyománytörténet esetleges szintéziséhez.

Péter Agárdi

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE PARALLÈLE DE LA TRADITION ZRINYI—GYÖNGYÖSI

— János Kónyi: *ROMAN MILITAIRE HONGROIS* (1779) —

L'étude présente est la continuation du travail commencé par l'auteur dans ses écrits antérieurs avec l'analyse moderne de la poésie des deux grandes figures de la littérature baroque hongroise du XVIIe siècle, *Miklós Zrínyi* et *István Gyöngyösi*. István Gyöngyösi est le premier représentant important parmi les poètes de la rupture arrivée dans l'évolution sociale hongroise, celui de la stabilisation politique — sociologique et idéologique du corporatisme de la noblesse moyenne. Sa méthode artistique, *l'allégorisation décorative* sort nécessairement du *nationalisme du système des Ordres de la noblesse moyenne* dont *l'image du monde s'est préoccupé des problèmes moraux*. C'est justement le point déterminant où l'homme avancé se

¹³ Földi János: *A versírásról*. Bp. 1962. 85—87. l.

trouve opposé à la vision cosmique de Miklós Zrinyi, personnalité d'un moralisme dynamique, qui est harmonique même dans son obsession. La survie des oeuvres de ces deux grands personnages est aussi la preuve de la triomphe de la tendance représentée par Gyöngyösi sur l'image du monde du type de Miklós Zrinyi.

János Kónyi, rimeur d'un bas niveau du XVIIIe siècle, mais caractéristique de l'époque aussi dans sa médiocrité, retravaillât l'épopée de Miklós Zrinyi, le *Szigeti Veszedelem* datée de 1664. L'auteur de l'étude démontre par une analyse esthétique-formelle et en fonction du contenu que ce remaniement de l'épopée ne signifie que — au point de vue de la conception du monde — la tendance d'évanescence du nationalisme des Ordres et — artistiquement — la même de la décomposition moralisante-décorative et de l'aplatissement de la totalité tendue-tragique de l'épopée et aussi la tendance de disparition simultanée de la conception progressiste et de la personnalité intime. C'est-à-dire: la mise en vedette des méthodes et des conceptions d'István Gyöngyösi sur tous les niveaux structuraux de la création artistique.